

Особливості теоретико-методологічного інструментарію дослідження особистісного розвитку дитини під впливом стосунків батьків

Chantseva-Kovalenko O.M. The peculiarities of theoretical and methodological set of instruments for the research of a child's personal development under the influence of parents' relations / O.M. Chantseva-Kovalenko // Problems of Modern Psychology : Collection of research papers of Kamianets-Podilskyi Ivan Ohienko National University, G.S. Kostyuk Institute of Psychology at the National Academy of Pedagogical Science of Ukraine / scientific editing by S.D. Maksymenko, L.A. Onufriieva. – Issue 31. – Kamianets-Podilskyi : Aksioma, 2016. – P. 539–548.

О.М. Чанцева-Коваленко. Особливості теоретико-методологічного інструментарію дослідження особистісного розвитку дитини під впливом стосунків батьків. У статті проаналізовано теоретико-методологічні підходи до вивчення впливу стосунків батьків на розвиток особистості дитини. Конкретизовано визначення терміна «стосунки батьків». Охарактеризовано особливості особистісного розвитку дитини саме в підлітковому та ранньому юнацькому віці, коли відбувається формування таких особистісних утворень як світогляд, професійні інтереси, самосвідомість, цінності та ідеали. На основі теоретичного аналізу обрано критерії особистісного розвитку дитини в підлітковому і ранньому юнацькому віці та психологічний інструментарій вивчення показників розвитку особистості дитини. Виокремлено характеристики дослідження особливостей ціннісних орієнтацій особистості дитини підліткового та раннього юнацького віку через використання тесту смисложиттєвих орієнтацій. Охарактеризовано основні аспекти вивчення змістовних характеристик ідентичності, характеристик власного сприйняття самої себе у структурі Я-концепції особистості дитини підліткового та раннього юнацького віку через застосування психологічної методики «Хто Я?». Окреслено можливість дослідження актуалізованості проблеми професійного самовизначення відбулося завдяки застосуванню методики вивчення статусів професійної ідентичності та методики «Професійна готовність».

Ключові слова: стосунки батьків, розвиток особистості дитини, гармонійні стосунки батьків, дисгармонійні стосунки батьків, підлітковий та ранній юнацький вік, ціннісні орієнтації особистості, ідентичність, Я-концепція, професійне самовизначення.

Е.Н. Чанцева-Коваленко. Особенности теоретико-методологического инструментария исследования личностного развития ребёнка под влиянием отношений родителей. В статье проанализированы теоретико-методологические подходы к изучению влияния отношений родителей на развитие личности ребенка. Конкретизировано определение термина «взаимоотношения родителей». Охарактеризованы особенности личностного развития ребенка именно в подростковом и раннем юношеском возрасте, когда происходит формирование таких личностных образований как мировоззрение, профессиональные интересы, самосознание, ценности и идеалы. На основе теоретического анализа избраны критерии личностного развития ребенка в подростковом и раннем юношеском возрасте и психологический инструментарий изучения показателей развития личности ребенка. Выделены характеристики исследования особенностей ценностных ориентаций личности ребенка подросткового и раннего юношеского возраста через использование теста смысложизненных ориентаций. Охарактеризованы основные аспекты изучения содержательных характеристик идентичности, характеристик собственного восприятия самого себя в структуре Я -концепции личности ребенка подросткового и раннего юношеского возраста из-за применения психологической методики «Кто Я?». Определена возможность исследования актуализации проблемы профессионального самоопределения благодаря применению методики изучения статусов профессиональной идентичности и методики «Профессиональная готовность».

Ключевые слова: взаимоотношения, развитие личности ребёнка, гармоничные взаимоотношения, дисгармоничные взаимоотношения, подростковый и ранний юношеский возраст, ценностные ориентации личности, идентичность, Я-концепция, профессиональное самоопределение.

Постановка проблеми. Саме сім'я, на думку більшості вітчизняних і зарубіжних дослідників, є природним інститутом формування особистості дитини, в якому і відбувається засвоєння первинних соціальних правил і норм, становлення системи ціннісних установок.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сьогодні накопичено значний емпіричний матеріал з проблем шлюбно-сімейної та батьківсько-дитячої взаємодії: дослідження розвитку сім'ї як системного феномена (Б.Г. Ананьєв, Б.Ф. Ломов, С.Д. Максименко); виховання дитини у сім'ї (Ш.О. Амонашвілі, О.О. Бодальов, Я. Корчак); важливість потреби дитини в близьких емоційних відносинах з батьками (А.Я. Варга, О.І. Захаров, А.С. Співаковська, Е. Фромм); управління поведінкою дитини без насильства над особистістю (С.Броуді, Х. Дж. Джінотт, В.Сатір, Г.Т. Хоментаскас); формування особистісного розвитку дітей різного віку

(І.Д. Бех, М.Й. Боришевський, Н.Ю. Максимова, Ю.О. Приходько, Т.М. Титаренко, Т.М. Яблонська); розвиток подружніх стосунків (М.І. Алексєєва, М.М. Обозов, В.І. Розін, Л.В. Чуйко, О.О. Бодальов, З.Г. Кісарчук, В.П. Левкович тощо). Проте, попри системне дослідження феномена сім'ї, проблема безпосереднього впливу якості стосунків батьків на особистісний розвиток дитини не знайшла достатнього висвітлення у науковій літературі.

Мета статті. Виходячи з проблеми нашого дослідження, основного його об'єкта – впливу стосунків між батьками на особистісний розвиток дітей з нуклеарних та реструктурованих повних сімей; метою статті є визначення теоретико-методологічного інструментарію дослідження особистісного розвитку дитини під впливом стосунків батьків.

Виклад основного матеріалу. Виходячи з положень системного підходу, який став основним у нашому дослідженні, ми слідуємо за М. Боуеном у розумінні *сім'ї* як комплексу елементів та їх властивостей, котрі знаходяться у динамічних зв'язках та відношеннях одне з одним, причому зміни в одній частині ведуть до компенсаторних змін в іншій частині системи (С.Д. Максименко, В.В. Клименко, Г.С. Костюк, А.В. Толстоухов) [11; 19]. Саме подружжя (батьківська) підсистема утворюється з моменту зародження сім'ї і через це є найбільш суттєвим чинником у процесі особистісного розвитку дитини. Окремого терміна «стосунки батьків» науковцями не виділено, тож на основі досліджень, можна припустити, що *стосунки батьків* – це подружні (або позаподружні) стосунки, які, окрім сукупності соціально регламентованих стосунків шлюбних партнерів, передбачають спектр комунікацій навколо догляду і виховання дітей, що відображають різні компоненти батьківства (установки і очікування, ставлення, почуття, позиції, відповідальність батьків). Нами ведеться глибинний аналіз стосунків батьків саме в подружжі (не позашлюбних стосунків і не розлучених) адже тільки за таких умов ми маємо етичне право говорити про їх гармонійність і позитивний вплив на особистісний розвиток дитини.

Ми базувалися на дослідженнях Т.М. Яблонської, яка розглядає розвиток особистості дитини в контексті принципів системності й детермінізму, що дає нам можливість урахування взаємозв'язку і взаємодетермінованості психологічних феноменів «особистість», «розвиток особистості» і «стосунки батьків». [18] Особистість, за С.Д.Максименком та В.О. Соловієнком – це конкретний людський індивід з індивідуально виявленими сво-

єрідними розумовими, емоційними, волевовими та фізичними можливостями [10].

Розвиток особистості дитини розпочинається на ранніх етапах онтогенезу через становлення різних структур і сфер, які стають основою самосвідомості дитини (С.Д. Максименко, Г.С. Костюк) [10]. Про більш інтенсивний особистісний розвиток можна говорити вже на подальших етапах онтогенезу, а саме в підлітковому та ранньому юнацькому віці, коли формуються такі особистісні утворення як світогляд, професійні інтереси, самосвідомість, бажання, цінності та ідеали. Зосередимо свою увагу саме на психологічних особливостях підліткового та раннього юнацького віку, межі яких розглядаються згідно вітчизняної періодизації (підлітковий вік: 11-15 років; ранній юнацький вік: від 15 до 18 років).

Отже, вплив батьківських стосунків на розвиток особистості підлітка та юнака, на нашу думку, визначатиметься певними тенденціями сприяння або пригнічення розвитку насамперед таких особистісних утворень: ціннісних орієнтацій, Я-концепції, особистісного та професійного самовизначення.

Охарактеризуємо докладніше *психологічний інструментарій вивчення показників особистісного розвитку дитини*. Для розв'язання поставлених в емпіричному дослідженні завдань було використано психодіагностичні методики, відповідні об'єкту, предмету, меті та поставленим дослідницьким завданням [1; 2; 3; 4; 13; 14]. Під час діагностування дітей підліткового та раннього юнацького віку ми стикнулися із такими труднощами, як вузька направленість методик. Тобто, усі виявлені методики діагностують лише один з потрібних параметрів особистісного розвитку, при цьому більшість з методик є об'ємними, що, в свою чергу ускладнює процес дослідження та робить його громіздким перш за все для дітей підліткового та раннього юнацького віку.

Методичний інструментарій дослідження показників особистісного розвитку дитини підліткового та раннього юнацького віку представлений у таблиці 1.

Для дослідження особливостей ціннісних орієнтацій особистості дитини підліткового та раннього юнацького віку ми використали *тест смисложиттєвих орієнтацій (СЖО)* Д.О. Леонтьєва [9]. Ця методика в першу чергу корисна нам можливістю відстежити наявність чи відсутність у підлітка чи юнака досить зрілих, апробованих на власному досвіді, ціннісних орієнтацій, які є основою для здійснення життєвого вибору і водночас висту-

пають одним з показників особистісного розвитку дитини. Тест «СЖО» є адаптованою версією тесту «Ціль у житті» (Purpose-in-Life Test, PIL) Джеймса Крамбо і Леонарда Махоліка. Тест смисложиттєвих орієнтацій дозволив визначити наступні інтегральні показники дітей підліткового та раннього юнацького віку: *цілі в житті; процес життя або життєвий інтерес та емоційна насиченість; результативність життя і задоволеність само-реалізацією; локус контролю – Я.*

Таблиця 1

**Методичний інструментарій дослідження показників
особистісного розвитку дитини підліткового та раннього
юнацького віку**

Феномен дослідження	Параметри	Методики
Показники особистісного розвитку дитини підліткового та раннього юнацького віку	1. Формування ціннісних орієнтацій	Тест смисложиттєвих орієнтацій (СЖО) (Джеймс Крамбо і Леонард Махолік, адаптація Д.А. Леонтьєва)
	2. Я-концепція	Методика «Хто Я?» (Тест 20-ти висловлювань М.Кун, Т. Макпартленд, адаптація Т.В.Румянцевої)
	3. Рівень особистісного та професійного самовизначення	Методика вивчення статусів професійної ідентичності (А.А. Азбель, А.Г. Грецов) та Методика «Професійна готовність» (автор А.П. Чернявська)

Вивчення змістовних характеристик ідентичності, власного сприйняття самої себе, виявленню ролі гендерних характеристик у структурі Я-концепції особистості дитини підліткового та раннього юнацького віку стало можливим завдяки застосуванню психологічної методики «Хто Я?» (тесту 20-ти висловлювань М.Куна, Т. Макпартленда в адаптації Т.В. Румянцевої) [8; 15]. Тест вільного самоопису «Хто Я» став для досліджуваних найбільш складним, проте водночас, для нас він виявився найбільш показовим, оскільки ця методика не передбачає обмежень ніякими параметрами. Всі отримані відповіді класифікувалися по групах (оцінка себе як члена соціальної групи, оцінка себе за особистісними якостями, оцінка себе за інтересами, за особистими досягненнями), за зовнішніми, врахування порушення тимчасових параметрів і т.п.).

Дослідження актуалізованості проблеми професійного самовизначення відбулося завдяки застосуванню *методики вивчення статусів професійної ідентичності* (А.А. Азбель, А.Г. Грецов) та *методики «Професійна готовність»* (А.П. Чернявська) [12; 16]. Мета методики вивчення статусів професійної ідентичності – дослідити готовність особистості до вибору професії. Тут професійна готовність розглядалася за наступними критеріями: автономність, інформованість, прийняття рішень, планування, емоційне ставлення. В свою чергу методика «Професійна готовність» А.П. Чернявської дозволяє оцінювати рівень емоційної включеності особистості дитини підліткового та раннього юнацького віку в процес вибору, вміння приймати рішення, планувати професійну кар'єру. Перераховані показники відображають більшою мірою рівень інформаційної, практичної та ціннісної готовності дитини.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок з цього напрямку. У подальшій перспективі – обробка результатів та розподіл вибірки дітей на дві підгрупи: з порівняно високими показниками особистісного розвитку та з порівняно низькими показниками особистісного розвитку; проведення дослідження особливостей стосунків батьків через вивчення основних параметрів сімейних; порівняння особливостей розвитку дитини в умовах гармонійних та дисгармонійних стосунків батьків; моделювання стратегій і напрямків інформаційно-просвітницького та психокорекційного впливу на сімейну систему з метою сприяння особистісного розвитку дитини шляхом гармонізації сімейних стосунків та апробація комплексної програми гармонізації стосунків батьків «В моїй сім'ї – гармонія» з оцінкою її ефективності.

Список використаних джерел

1. Алешина Ю.Е. Индивидуальное и семейное психологическое консультирование / Ю.Е. Алешина. – М. : Независимая фирма «Класс», 2000. – 208 с.
2. Андреева Т.В. Психология современной семьи : монография / Т.В. Андреева. – СПб. : Речь, 2005. – 43 с.
3. Божович Л.И. Личность и ее формирование в детском возрасте. – М., 2013. – 380с.
4. Волкова А.Н. Методические приемы диагностики супружеских отношений / А.Н. Волкова, Т.М. Трапезникова // Вопросы психологии. – 1985. – № 5. – С. 110–116.

5. Гозман Л.Я. Психологические проблемы семьи / Л.Я. Гозман, Е.И. Шлягина // Вопросы психологии. – 2013. – №2. – С. 186–187.
6. Кляпець О.Я. Психологічні чинники вибору молодого людиною цивільного шлюбу: Автореф. канд. психол. наук. 19.00.05 / О.Я. Кляпець. – К. : Інститут соціальної та політичної психології АПН України, 2004. – 23 с.
7. Козловська Е. В. Гармонійні стосунки в сім'ї як фактор особистісного зростання // Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання в закладах освіти: збірник наукових праць. Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету. – Випуск 41. – Рівне : РДГУ, 2008. – С. В2–В5.
8. Кун М. Эмпирическое исследование установок личности на себя // Современная зарубежная социальная психология : Тексты / Под ред. Г.М. Андреевой, Н.Н. Богомоловой, Л.А. Петровской. – М. : Изд. МГУ, 1984. – 255 с. – С. 180–187.
9. Леонтьев Д.А. Тест смысложизненных ориентаций / Д.А. Леонтьев. – М. : Смысл, 2000. – 18 с.
10. Максименко С.Д. Костюк і проблеми генетичної психології / С.Д.Максименко // Розвиток ідей Г.С.Костюка в сучасних психологічних дослідженнях : Наукові записки Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України / За ред. С.Д.Максименка. – К., 2000. – Вип. 20. – Ч. I. – С. 7–23.
11. Максименко С.Д. Психологічні механізми зародження, становлення та здійснення особистості / С.Д. Максименко, В.В. Клименко, А.В. Толстоухов. – К. : Видавництво Європейського університету, 2010. – 136 с.
12. Психологические тесты для подростков / А.Г. Грецов, А.А. Азбель. — СПб. : Питер, 2008. –176 с.
13. Собчик Л.Н. Еще раз про любовь. Диагностика психологической совместимости / Л.Н. Собчик. – СПб. : Речь, 2002. – 231 с.
14. Соколова Е.Т. Модификация теста Роршаха для диагностики нарушений семейного общения : [электронный ресурс] / Е.Т. Соколова // Вопросы психологии – 1985. – № 4. – С. 145.
15. Тест Куна. Тест «Кто Я?» (М.Кун, Т.Макпартленд; модификация Т.В.Румянцевой) // Психологическое консультирование: диагностика отношений в паре / Т.В. Румянцева. – СПб., 2006. – С. 82–103.

16. Чернявская А.П. Психологическое консультирование по профессиональной ориентации / А.П. Чернявская. – М. : Владос-Пресс, 2004. – 342 с.
17. Яблонська Т.М. Стан і причини розлучень та розпаду молодих сімей // Молода сім'я в Україні : державна доповідь про становище молодих сімей в Україні (за підсумками 2008-2009 рр.) / Міністерство у справах сім'ї, молоді та спорту, Державний інститут розвитку сім'ї та молоді. – Київ, 2010. – 153 с. – С.115–124.
18. Яблонська Т.М. Вікові та індивідуально-психологічні особливості як чинник духовного розвитку особистості // Психологічні закономірності розвитку духовності особистості : монографія / М.Й.Боришевський, О.В.Шевченко, Н.Д.Володарська та ін.; За заг. ред. М.Й.Боришевського. – Київ : Педагогічна думка, 2011. – 200 с. – С.169–196.
19. Bowen M. Family therapy in clinical practice / M. Bowen. – New York : Aronson, 1978.

Spysok vykorystanyh dzherel

1. Aleshina Ju.E. Individual'noe i semejnoe psihologicheskoe konsul'tirovanie / Ju.E. Aleshina. – М. : Nezavisimaja firma «Klass», 2000. – 208 s.
2. Andreeva T.V. Pishologija sovremennoj sem'i : monografija / T.V. Andreeva. – SPb. : Rech', 2005. – 43 s.
3. Bozhovich, L.I. Lichnost' i ee formirovanie v detskom vozraste. – М., 2013. – 380 s.
4. Volkova A.N. Metodicheskie priemy diagnostiki supruzheskih otnoshenij / A.N. Volkova, T.M. Trapeznikova // Voprosy psihologii. – 1985. – № 5. – S. 110–116.
5. Gozman, L.Ja. Psihologicheskie problemy sem'i / L.Ja. Gozman, E.I. Shljagina // Voprosy psihologii – 2013. – №2. – S. 186–187.
6. Kljapec' O.Ja. Psyhologichni chynnyky vyboru molodoju ljudynuju cyvil'nogo shljubu : Avtoref. kand. psyhol. nauk. 19.00.05. – К. : Instytut social'noi' ta politychnoi' psyhologii' APN Ukrainy, 2004. – 23 s.
7. Kozlovs'ka E. V. Garmonijni stosunky v sim'i' jak faktor osobystisnogo zrostannja // Onovlennja zmistu, form ta metodiv navchannja i vyhovannja v zakladah osvity: zbirnyk naukovykh prac'. Naukovi zapysky Rivnens'kogo derzhavnogo gumanitarnogo universytetu. Vypusk 41. – Rivne : RDGU, 2008. – S. V2–V5.

8. Kun M. Jempiricheskoe issledovanie ustanovok lichnosti na sebja // *Sovremennaja zarubezhnaja social'naja psihologija : Teksty* / Pod red. G.M. Andreevoj, N.N. Bogomolovoj, L.A. Petrovskoj. – M.: Izd. MGU, 1984. – 255 s. – S. 180–187.
9. Leont'ev D.A. Test smyslozhiznennyh orientacij / D.A. Leont'ev. – M. : Smysl, 2000. – 18 s.
10. Maksymenko S.D. Kostjuk i problemy genetychnoi' psihologii' / S.D.Maksymenko // *Rozvytok idej G.S.Kostjuka v suchasnyh psihologichnyh doslidzhennjah : Naukovi zapysky Instytutu psihologii' im. G.S. Kostjuka APN Ukrai'ny* / Za red. S.D.Maksymenka. – K., 2000. – Vyp. 20. – Ch. I. – S.7–23.
11. Maksymenko S.D. Psihologichni mehanizmy zarodzhennja, stanovlennja ta zdijsnennja osobystosti / S.D. Maksymenko, V.V. Klymenko, A.V. Tolstouhov. – K. : Vydavnytvo Jevropejs'kogo universytetu, 2010. – 136 s.
12. Psihologicheskie testy dlja podrostkov / A.G. Grecov, A.A. Azbel'. – SPb. : Piter, 2008. – 176 e.
13. Sobchik L.N. Eshherazproljubov'. Diagnostika psihologicheskoi sovместимости / L.N. Sobchik. – SPb. : Rech', 2002. – 231 s.
14. Sokolova E.T. Modifikacija testa Rorshaha dlja diagnostiki narushenij semejnogo obshhenija : [jelektronnyj resurs] / E.T. Sokolova // *Voprosy psihologii* – 1985. – № 4. – S.145.
15. Test Kuna. Test «Kto Ja?» (M.Kun, T.Makpartlend; modifikacija T.V.Rumjancevoj) // *Psihologicheskoe konsul'tirovanie: diagnostika otnoshenij v pare* / T.V. Rumjanceva. – SPb., 2006. – S. 82–103.
16. Chernjavskaia A.P. Psihologicheskoe konsul'tirovanie po professional'noj orientacii / A.P. Chernjavskaia. – M. : Vldos-Press, 2004. – 342 s.
17. Jablons'ka T.M. Stan i prychny rozluchen' ta rozpadu molodyh simej // *Moloda sim'ja v Ukrai'ni : derzhavna dopovid' pro stanovyshe molodyh simej v Ukrai'ni (za pidsumkami 2008-2009 rr.)* / Ministerstvo u spravah sim'i', molodi ta sportu, Derzhavnyj instytut rozvytku sim'i' ta molodi. – Kyi'v, 2010. – 153 s. – S.115–124.
18. Jablons'ka T.M. Vikovi ta indyvidual'no-psihologichni osoblyvosti jak chynnyk duhovnogo rozvytku osobystosti // *Psihologichni zakonirnosti rozvytku duhovnosti osobystosti : monografija* / M.J.Boryshevs'kyj, O.V.Shevchenko, N.D Volodars'ka ta in.; Za zag. red. M.J.Boryshevs'kogo. – Kyi'v : Pedagogichna dumka, 2011. – 200 s. – S.169–196.

19. Bowen M. Family therapy in clinical practice/ M. Bowen. – New York : Aronson, 1978.

O.M. Chantseva-Kovalenko. The peculiarities of theoretical and methodological set of instruments for the research of a child's personal development under the influence of parents' relations. The theoretical and methodological approaches to the study of the influence of parents' relations on the development of the child's personality are analyzed in the article. The definition of the concept of «parents' relations» is specified. The peculiarities of personality-based development of the child in teenage and early adolescence are characterized. The formation of such personal entities as outlook, professional interests, self-consciousness, values and ideals takes place at this period of a child's development. Based on the theoretical analysis we have chosen the criteria of a child's personality development in teenage and early adolescence and a psychological set of instruments to study the indicators of a child's personality development. There have been defined the characteristics of a child's personality value orientations study in teenage and early adolescence through the use of test in purport orientations. The main aspects of the study of identity characteristics, characteristics of personal perception of oneself in the structure of Me-concept of the child's personality in teenage and early adolescence are characterized through the use of psychological techniques «Who am I?». It is outlined that opportunity to study the problem of professional self-determination is possible through the use of methods of studying status of professional identity and methods of «Professional Readiness».

Key words: parents' relations, development of the child's personality, harmonious relations of parents, disharmonious relations of parents, teenage and early adolescence, values of personality, identity, Me-concept, professional self-determination.

Received December 05, 2015

Revised December 20, 2015

Accepted January 08, 2016